

Joseph Epstein

Radosti branja

(Ob svetovnem dnevu knjige)

Pred petimi ali šestimi leti mi je moj knjižni agent sporočil, da namerava podjetje z imenom Books on Tape (Knjige na traku) posneti dve moji knjigi. Predplačilo sicer ni bilo tolikšno, da bi me spodobno rešilo finančnih bojov, vendar je bila novica kljub temu razveseljiva. Pet ali šest mesecev pozneje sta prišli dve škatli s kasetami. Aha, sem si mislil, tole bo pa slasten zalogajček za moj ego. V avtu si bom vrtel te kasete, ko se bom vozil po Chicagu ali po avtocesti skozi Indiano ali ob pacifiški obali. Kako blažilen, kako sladek obet: voziti se in poslušati tistega najzabavnejšega med ljudmi, samega sebe – ali vsaj svoje misli. Ni bil Philip Larkin tisti, ki je rekel, da je seks nekaj čisto predobrega, da bi ga delil s komer koli? Poslušanje samega sebe na zvočnem posnetku se mi je zdelo literarni ekvivalent Larkinovemu občutku. Onan, dragi moj, kličem te, ker ti moram povedati, da se ti o marsičem niti ne sanja. Tako sem vsaj mislil.

Ko sem vtaknil prvo kaseto v kasetnik v avtomobilu in čakal, da se usuje razkošni slap besed – mojih besed, ki so mi vse in vsaka med njimi ljube –, sem drhtel od vznemirjenega pričakovanja. Zdaj pa naj preidem naravnost k bistvu in vam takoj povem, da se ni končalo tako, da bi z bedastim smehljajem na obrazu objemal telefonski drog. Ne, sploh se nisem prebil do konca prve kasete – pravzaprav se nisem prebil niti skozi prvih pet minut prve kasete. Izkazalo se je, da ima človek, ki so mu poverili branje mojih knjig, čuden, rahlo butast naglas; njegovi ritmi niso bili moji; in poslušati, kako drdra in se brezobzirno ne meni za moja skrbno postavljena ločila in poudarke – vse to je bilo za moj občutek več, kot bi lahko prenesel.

Po tistem so pri Books on Tape posneli še štiri moje knjige. Zadnja je bila knjiga novel, v kateri je deset ali dvanajst besed v jidišu; igralec, ki ga je podjetje najelo (po mojem je bil brez dela), se je vestno pozanimal, kako se pravilno izgovarjajo – besede kot *mishagoss*, *nurishkeit*, *mishpacha*. Toda ugotovil

sem, da tudi teh kaset ne morem poslušati. Niti škatel, v katerih sem jih dobil, nisem odprl. Kaj se tu dogaja? Kup pametnih ljudi poznam, ki poslušajo knjige na kasetah in imajo od tega intelektualno korist in preprost užitek. Zakaj jaz ne morem?

Preden vam postrežem z odgovorom, naj priznam še nekaj: tudi detektivskih in vohunskih romanov ne morem brati. Pa ne gre za to, da bi mi bilo, tako kot Edmundu Wilsonu, vseeno, kdo je ubil Rogerja Ackroyda – čeprav mi je, se mi zdi, v bistvu res precej vseeno –, ampak za to, da mi preprosto ni do tega, da bi o tem bral. To ni kaka neomajna intelektualna domišljavost, saj se hitro izkaže, da je moja intelektualno domišljavost kaj lahko omajati. V kinu ali na televiziji nimam prav nič proti detektivskim ali vohunskim zgodbam. Nekateri najboljši hollywoodski filmi – *Dvojno zavarovanje*, *Malteški sokol*, *Zbogom, lepa moja*, *Dan Šakala* – so bili detektivski ali vohunski, vsi drugi pa verjetno kavbojski; in medtem ko mi ne bi prišlo na misel, da bi šel brat kak roman Toma Clancyja, se na svojem običajnem večernem prostoru na kavču zavem, da sem sposoben gledati VHS-posnetke njegovih filmov in da mi, kot se danes reče, ob tem ni prav nič hudega. Le brati tega nikakor ne morem.

Težava je v tem, da je zame branje, ne bom rekel sveto, vsekakor pa dokaj resno dejanje. In tudi zelo čutno dejanje. Pri knjigi zaznam videz, otip, celo vonj. Z njeno težo v roki se počutim prijetno ali pa nelagodno. Hitrost je pri branju precej pomembna, in ena dobrih stvari pri knjigi je, da jo – v nasprotju s kaseto – lahko bereš, kolikor hitro ti ustreza: kaj samo preletiš, pa se ustaviš, prebereš še enkrat, celo pokimaš, še večkrat pokimaš, dokler ti – *bum* – knjiga ne pade iz rok.

V glavnem berem zelo počasi. Že sama misel na hitro branje me odbija. ("Sinoči sem prebral *Ano Karenino*," pravi stara šala o hitrem branju. "V Rusiji se dogaja, ne?") Čim boljša je knjiga, tem počasneje jo navadno berem. In čim starejši postajam, tem počasneje berem – ne toliko zato, ker začenjajo moje umske sposobnosti pešati, kar se gotovo dogaja, ampak zato, ker nisem več tako prepričan kot v mladih letih, da bom imel še dovolj možnosti za ponovno branje knjige, ki jo imam v roki. Poleg tega je hitro branje dvakrat odbijajoče tudi zato, ker skrajšuje čas užitka. Če bi bil smisel hitrega branja zares razumevanje, je lahko hitro jedenje daleč zadaj? Da ne govorimo o drugih prijetnih dejavnostih.

Benjamin Cheever, velik ljubitelj poslušanja knjig na kasetah, v kratkem članku v *New Yorkerju* pripoveduje, da ne posluša knjig na kasetah samo v avtu, ampak tudi po hiši hodi z walkmanom,

“tako da lahko poslušam knjigo, medtem ko tečem, pomivam posodo, kuham kavo ali se brijem”. Sam grem redko iz hiše brez knjige in sem znan po tem, da tudi v dvigalu domačega bloka včasih preberem nekaj odstavkov ali mogoče dokončam stran ali dve v vrsti pred bančnim okencem ali celo preletim kak odstavek v avtu, kadar je semafor dolgo rdeč. Ampak kadar koli ali kjer koli berem, moram imeti pri sebi svinčnik, da si označim na robu, če se mi kaj zazdi pomembno ali se nameravam tja vrniti ali hočem kaj preveriti. Včasih si prepisujem stvari iz knjig, ki jih berem, v poseben zvezek. Ne morem se ločiti od knjige, dokler nimam natančnega občutka, kje sem, in navadno raje ne neham brati, dokler ne pridem do začetka prvega celega odstavka na levi strani. Mogoče se vam zdim zelo analen, vendar moram upoštevati te drobne preobčutljivosti. (“Analnost!” vzklikne junak v nekem angleškem romanu, ko mu to očitajo. “V rit pa analnost!”)

Ker sem pisatelj, sem tudi počasen bralec. Kdor koli – ta trditev po mojem ne velja edinole za Ludwiga Wittgensteina – prebere stavek, mora na hitro preveriti: 1. ali je jasen, 2. ali je (slovnično, semantično, logično) pravilen, 3. ali je zanimiv, 4. ali je resničen, 5. ali je (očarljiva nagrada) lep. In potem se, če je ta oseba pisatelj ali pisateljica, postavijo nadaljnja tri vprašanja: 1. kako je sestavljen, 2. ali bi ga bilo mogoče izboljšati in 3. kaj lahko jaz ukradem iz njega za svoje pisanje. Še nikoli nisem srečal dobrega pisatelja, ki ne bi bil tudi pronicljiv bralec; in vsak dober pisatelj je – ob različnih stopnjah zavedanja in tankočutnosti – tudi plagiator.

Nezaslišano je, vendar moram povedati, da še zdaj, čeprav jih imam že čez šestdeset, ne poznam vseh besed angleškega jezika. Nedavno sem neko jutro bral imenitno knjigo Owna Chadwicka *Britanija in Vatikan med drugo svetovno vojno* in naletel na Chadwickov opis Myrona Taylorja, osebnega odposlanca predsednika Roosevelta pri papežu Piju XII.: označuje ga za “radamantskega”. Jezi me, če kakšne besede ne poznam. Čisto zadovoljen sem, če ne poznam smisla veselja ali ne vem, zakaj je Bog poslal na svet greh in trpljenje; da ne vem, kaj pomeni neka beseda, pa je več, kot lahko prenesem. Gotovo se vam bo zdelo, da sem v tem pogledu dosti preveč radamantski, kar pomeni resen ali strog: beseda izhaja iz grške mitologije, iz imena sodnika Radamanta v Hadu. Ampak tak pač sem, to je navada, ki se je ne bom znebil.

Trdovratno, čeprav zadnje čase na srečo vendarle malo manj, se držim tudi navade, da vsako knjigo, ki jo začnem, preberem

do konca, in to vsako frdamano besedo v njej. Vesel sem bil, ko sem pred nekaj leti odkril, da je tudi sodnik Holmes, izjemno pronicljiv bralec z odličnim okusom, do sedemdesetega leta starosti trpel za isto boleznijo. Za tem se je skrivala Holmesova skrb, da ga bo pred nebeškimi vrati sveti Peter vprašal, kaj je prebral, in da se bo ujel z izjavo, da je bral to ali ono knjigo, ki je v resnici ni končal. To sem prebral v neki zbirki pisem sodnika Holmesa, ki sem jih, to mi lahko verjamete, prebral do zadnje besede.

Naposled sem vendarle prišel v leta, ko kaj samo preletim, čeprav tega še vedno ne počnem s popolnoma čisto vestjo. Ampak le zakaj, si zdaj govorim, bi se moral mučiti z dolgovoznostmi v romanih, razvlečenimi vsebinami knjig v življenjepisih pisateljev, dolgimi navedki iz tretjerazrednih virov. Mogoče sem res lep, kot pravi tista bluesovska pesem, ampak nekega dne bom umrl, in – tako si pravim zdaj – kaj ko bi prebral še kaj boljšega, preden izdihnem.

Zavest o tem, da bom, *mirabile dictu*, nekega dne umrl, ki je zdaj še preveč resnična, mi narekuje več previdnosti pri izbiri, kaj bom bral. V roke mi pride biografija z osemsto stranmi in zdaj sem prisiljen pomisliti na to, da branje take knjige pomeni najmanj dva tedna mojega bralnega življenja. Sem pripravljen na takšno naložbo? Naenkrat je to postalo kar resno vprašanje.

Gertrude Stein je rekla, da je bil najsrečnejši trenutek v njenem življenju tisti, ko se je zavedela, da ne bo mogla prebrati vseh knjig na svetu. Najbrž je bil srečen zato, ker je pritisk tedaj močno popustil. Sam sem končno doumel, da ne bom mogel prebrati niti vseh dobrih knjig na svetu, vendar me to še zdaleč ne osrečuje, ampak me – ker sem po naravi lakomen – rahlo žalosti. Ko se človek sprijazni s svetom omejenih možnosti, postane vprašanje, katere knjige naj bi prebral in katere izpustil, precej bolj obremenjujoče.

Pokojni Alexander Gerschenkron, profesor ekonomske zgodovine s Harvarda, se je nekoč lotil ugotavljanja, koliko lahko človek v življenju prebere, in statistični izid je bil precej klavrn. Gerschenkron je bil takrat star okrog sedemdeset let in je ocenjeval, da je v odrasli dobi, ki se je po njegovem občutku začela pri dvajsetih, prebral približno dve knjigi (brez upoštevanja strokovnega branja) na teden. To je pomenilo, da naj bi človek v petdesetih letih branja prebral samo kakih pet tisoč knjig. Kaj neresna številka, če pomislimo, da izide samo v Združenih državah na leto okrog petinpetdeset tisoč knjig.

V zvezi s tem zastrašujočim logističnim problemom je Gerschenkron v eseju v reviji *The American Scholar* pripomnil, da

je škoda, če je človek prebral preveč napačnih knjig, in tako začel postavljati kriterije za ugotavljanje, katere knjige so prave – ali najboljše. Prišel je do treh kriterijev; to so: 1. da mora biti knjiga sama po sebi zanimiva; 2. da jo mora biti mogoče ponovno brati; in 3. da mora biti zapomnljiva. Ti kriteriji so preiščeni, brezhibni in, kot ste mogoče že ugotovili, popolnoma neuporabni. Kako pa naj navsezadnje človek ve, ali je knjiga zanimiva, dokler je ni kar nekaj prebral, in ali jo je mogoče še enkrat brati, dokler je ni drugič prebral, in ali si jo je mogoče zapomniti, dokler ni že lep čas od tega, odkar jo je prebral? Ne more.

Nasvetov v zvezi s knjigami je bilo od nekdaj na pretek. Čim bolj so praktični, tem raje jih imam. Kolumnist Wall Street Journala Irving Kristol je imel navado poučiti študente na NYU Business School, naj na pogovor za službo nikoli ne pridejo z romanom v roki; to se mi zdi zelo pameten nasvet, razen če se prijavljate za mesto književnega kritika ali pisatelja. Pokojni Arnaldo Momigliano, veliki zgodovinar antičnega sveta, mi je nekoč povedal s svojim izrazitim piemontskim naglasom: "Veste, najcenejši način, da prideš do knjige, je še vedno ta, da jo kupiš." Kako uro ali dve sem si razbijal glavo, preden se mi je posvetilo, kaj je Arnaldo hotel povedati: da če knjigo kupiš, namesto da ti jo kdo podari ali posodi, te vsaj nič ne obvezuje, da bi moral vražjo reč tudi prebrati.

Mogoče je v Ameriki, kjer je kulturna zavest od nekdaj bolj na majavih nogah, nasvetov o tem, kaj bi bilo treba brati, še posebno veliko. Že leta 1771 je človek z imenom Robert Skipwith, bodoči svak gospe Jefferson, prosil tedaj osemindvajsetletnega Thomasa Jeffersona, naj sestavi seznam knjig, "primernih za sposobnosti povprečnega bralca, ki bolj malo ve o klasični književnosti in nima časa za zapletene ali dolgočasne študije. Naj bodo [te knjige] koristne in zabavne." Jefferson mu je ustregel s seznamom 148 knjig, zvečine iz klasičnih književnosti, vendar z nekaj izrazito praktičnimi deli, med njimi knjigo o konjih v poljedelstvu in Noursovim *Učbenikom zdravilstva in kirurgije*.

Dotok takšnih nasvetov ni odtlej nikoli usahnil. Bila je nekoč slavna harvardska poldrugi meter dolga knjižna polica klasikov, pa pozneje *Velike knjige zahodnega sveta* Britanske enciklopedije. V začetku osemdesetih let dvajsetega stoletja je izšla knjiga z naslovom *Seznam knjig: knjižnica z več kot 3000 deli*. Ko je izšla, je bila seveda že zastarela, saj je bila polna knjig o takratni politiki in popularni kulturi: bralca je seznanjala s pomenom romanov Kurta Vonneguta, vietnamske zgodovine Frances Fitzgerald, *Upora prekletih* Frantza Fanona in drugih

knjig, ki jih danes človek ob ponujeni ceni 25 centov na garažni razprodaji niti ne pogleda.

Bojim se, da ne more nihče ponuditi kaj dosti koristnih nasvetov o tem, kaj naj bi brali, razen da potegne črto med resnimi in neresnimi knjigami. Nekoč sem v nekem eseju zapisal, da so nekatere knjige vezane na določeno starost – to se pravi, da bi jih morali ali jih ne bi smeli brati pred določeno starostjo ali po njej: Thomasa Wolfa ne po osemnajstem letu; F. Scotta Fitzgeralda ne po tridesetem in Čehova ne pred tridesetimi; Prousta ne pred štiridesetimi; Jamesa Joycea ne po petdesetem – in tako naprej. Najboljša in edina smiselna delitev je nemara tista, ki jo napravi junak iz nekega romana R. K. Narayana, ko razdeli svojo osebno knjižnico na dobre in slabe knjige. Mistično dejstvo je, da se knjige na neki skrivnosten, nepredvidljiv način pojavijo ravno takrat, ko jih potrebujemo. Vsaj v mojem življenju je tako.

Odraščal sem v domu skoraj popolnoma brez knjig. Čeprav nobeden od mojih staršev ni bil priseljenec in čeprav sta oba lepo govorila, se ne spominjam, da bi bil v našem stanovanju kak angleški slovar. Revij in časopisov je bilo vsepovsod polno. Imeli smo le dve knjigi, a ti dve v mnogo izvodih, in obe sta bili shranjeni v kleti. To sta bili knjigi, ki ju je napisal moj ded, v jidišu in hebrejščini, in sta izšli v Montrealu, kjer je živel, z izdatno podporo mojega očeta. Kadar koli nas je obiskal kdo, ki je znal brati hebrejščino ali jidiš, so mi rekli, naj stečem v klet in mu ali ji prinesem eno iz očitno neusahljive zaloge dedovih knjig.

Vse to omenjam, kljub temu da nekoliko škodi enemu izmed prikupnejših stereotipov o Judih – da so vsi načitani, umetniški, občutljivi, intelektualski, rojeni z nečim, čemur bi lahko rekli kulturni gen. Sam sem zrasel v pretežno judovski soseski, v kateri se ta gen očitno ni nikoli pokazal. Nihče izmed mojih fantovskih prijateljev ni bil bralec in tudi jaz ne. Nihče med nami ni igral klavirja in za gotovo ne violine, tega judovskega instrumenta *par excellence*. Pač pa smo igrali ameriške športne igre in si želeli biti pametni v sodobnem meščanskem smislu. Kot sinovi zmerno uspešnih poslovnežev smo bili najstniški hazarderji in prebrisani sleparji in smo upali, da bomo zrasli v bistre moške, ki jih ne bo mogel nihče speljati na led.

Osamljeni otroci, ali vsaj osamljeni dečki, berejo knjige, in jaz nisem bil nikoli osamljen. Slišal sem zgodbo o Edmundu Wilsonu, čigar mater je skrbelo, češ da sin prebije čisto preveč časa med knjigami, zato mu je kupila obleko in rokavico za baseball; mladi Wilson se je oblekel in brž sedel pod drevo na

domačem vrtu v Red Banku v New Jerseyju ter naprej bral. Če bi šla moja mama obratno pot kot gospa Wilson in mi dala kup knjig, bi najbrž z njimi označil basebalsko igrišče.

Ko sem bil deček, sem prebral eno ali dve knjigi – *Hans Brinker in srebrne drsalke*, *Črni lepoteč* –, v glavnem pa je bilo moje branje sestavljeno iz stripov in revije, ki še danes izhaja in se imenuje Sport Magazine. Ko je prišel čas za obnove beril, sem goljufal in jih prepisoval iz klasikov v stripih. Menda smo bili v petem razredu, ko je našo šolo obiskala neka ženska iz čikaške mestne knjižnice in nam z osladnim glasom povedala: "Fantje in dekleta, *knjiige* so vaše prijateljice. Popeljale vas bodo k neznanim obalam in vam odkrile doslej skrite zaklade. Da, fantje in dekleta, *knjiige* so resnično vaše prijateljice, zato jim ne smete nikoli zvijati hrbtov ali pisati na njihove robove ali jim delati oslovskih ušes." Ta nadvse impresivni kratki nagovor me je odvrnil od resnega branja še za najmanj celih pet let.

Od takrat sem prišel ne le do tega, da soglašam z gospo iz knjižnice, ki ji dolgujem opravičilo, ampak še korak naprej – do soglasja z Marcelom Proustom, ki v *Eseju o branju* dokaj utemeljeno trdi, da so knjige vsaj za družbo res boljše od prijateljev. S knjigo se ni treba spuščati v kramljanje, kot pravi Proust, tu ni nobenega pozdravljanja v veži, nobenih izrazov hvaležnosti ali opravičil zaradi neskončnih sestankov. Knjige, v nasprotju s prijatelji, ne zbuja občutka dolžnosti. Z njimi smo samo zato, ker absolutno želimo biti z njimi. Tudi se nam ni treba vljudno smejati njihovim poskusom duhovitosti. Kot pravi Proust: "Nič več obzirnosti: tistemu, kar reče Molière, se smejemo samo toliko, kolikor se nam zdi zabavno; kadar nas dolgočasi, se ne bojimo pokazati zdolgočasnosti, in kadar nam je druženja z njim neizpodbitno dovolj, ga brezobzirno postavimo nazaj na njegovo mesto, kot da ne bi bil ne genialen ne slaven."

V skrajnih okoliščinah in gospe iz knjižnice navkljub lahko kakšni knjigi celo zlomimo hrbet in naredimo krepka oslovka ušesa, česar prijateljem nikakor ne moremo storiti. Poleg tega lahko s knjigo, v nasprotju s prijateljem, delaš kolikor hitro se ti zdi: lahko jo prelistavaš, jo samo preletiš ali se zakoplješ vanjo. Knjigi lahko oporekaš ali jo celo prekolneš, in ni ti treba skrbeti, da ti bo zaprl usta kak vzvišeni um. (Neki knjigarnar iz Evanstona mi je nekoč pravil, kako se je zabaval, ko je dobil v trgovino knjigo, v kateri je bilo nekje na robu strani napisano: "Daj no, Ortega!")

Prva knjiga, ki je zares zbudila moje globoko zanimanje, je prišla, ko sem bil star trinajst let. Imela je debele rdeče platnice,

črno obrezo in naslov *All-American*. Napisal jo je človek z imenom John R. Tunis in je, kakor sem upal, da bo, govorila o nogometu – srednješolskem nogometu. Ilustriral jo je neki Hans Walleen, glavni junak se je imenoval Meyer Goldman in je bil judovski krilec (del vsebine je antisemitizem), in zgodba je bila tako neznansko berljiva, da sem v enem samem dnevu pogoltnil vseh 250 strani dokaj velikega tiska. Kot bi rekli danes: čisto me je prevzela.

Kako se spet dokopati do tistega, kar Marcel Proust imenuje izvorno psihološko dejanje branja? Nisem prepričan, da mu lahko izkažem zaslužen priznanje. Spominjam se, kako me je zgodba Johna R. Tunisa pritegnila. Spominjam se, kako sem navijal za junake – kako sem si želel, da bi jim uspelo. Spominjam se, kako sem si želel preskočiti na konec zgodbe in se prepričati, da se konča z zmago dobrote, poštenosti in spodobnosti (saj se je, brez skrbi!). Hkrati ko sem si želel vedeti, kako se bo izteklo, pa pravzaprav nisem hotel, da bi se knjiga končala in da bi me izvrgla iz tega čudovitega sveta, ki ga je ustvaril John R. Tunis.

Ta knjiga je dosegla nekaj, kar se je posrečilo le malokateri stvari, ki sem jo dotlej v življenju spoznal – potegnila me je iz mene samega in me predstavila v neki večji svet. Ne veliko večji, če zdaj dobro premislim, vendar dovolj velik, da mi je razburkal domišljijo. V spomin se mi vračajo celo podrobnosti tega branja – po petinštiridesetih letih. Del knjige sem prebral v dnevni sobi, končal pa sem jo na postelji, napol sedeč na pregrinjalu, oprt na desni komolec.

Spominjam se okoliščin, v katerih sem bral številne knjige, ki so v fantovskih letih naredile name močan vtis. Spominjam se, kako sem vso noč presedel na postelji v Brownovem hotelu v Des Moinesu, v sosednji postelji pa je spal oče, s katerim sem šel na službeno pot; imel sem šestnajst let in hotel sem končati *Potr kaj na katera koli vrata* Willarda Motleyja; spominjam se, kako sem s po indijansko prekrizanimi nogami sedel v nekem parku z imenom Indian Boundary na severnem koncu Chicaga in bral *ZDA* Johna Dos Passosa. Spominjam se, da sem *Varuha mlade rži* bral na vlaku, ko sem se vozil v Champaign v Illinoisu. Nenavadno pa je, da se ne spominjam, kdaj in kje sem bral *Sadove jeze*, ki so bili še ena ključna knjiga moje mladosti.

Vse te knjige sem bral brez občutka za njihovo kakovost ali mesto v splošni hierarhiji kritične veljave, saj te stvari, kar z veseljem povem, zame še niso imele nobenega pomena; te knjige so me vznemirjale, ker se mi je zdelo, da imajo v sebi življenje, zato so posrkale tudi mene.

Proust, ta briljantni anatom strasti, se je spominjal vseh svojih bralnih izkušenj; o tem govori v *Iskanju izgubljenega časa* in v *Eseju o branju*. Z značilnim obžalovanjem se spominja intenzivnega užitka, ki mu ga je dajalo branje v deških letih. Takole piše o svojih čustvih, ko je prišel do konca neke knjige:

In potem – kaj? Ta knjiga – ni bilo nič drugega kot to? Tista bitja [njeni junaki], katerim smo posvetili več pozornosti in naklonjenosti kot ljudem v resničnem življenju in za katere si včasih nismo upali priznati, kako radi jih imamo, tudi kadar so nas starši zalotili pri branju in se očitno smehljali našim občutkom, tako da smo z narejeno brezbriznostjo ali zaigrano z dolgočasnostjo zaprli knjigo; tisti ljudje, zaradi katerih smo vzdihovali in ihteli, ki jih ne bomo nikoli več videli, o katerih ne bomo ničesar več vedeli.

“Kako da toliko veste, gospod France?” je menda Proust vprašal Anatola Francea, starejši pisatelj pa je baje odgovoril: “Čisto preprosto, dragi moj Marcel. Ko sem bil vaših let, nisem bil čeden in priljubljen kot vi. Tako pač nisem hodil v družbo, ampak sem ostajal doma in samo bral in bral.” Bi Marcel pozneje v življenju, če bi lahko izbiral, raje šel na zabavo ali ostal doma s knjigo? To bi bilo odvisno, bi verjetno odgovoril, od tega, čigava zabava bi bila in ali bi bile tam določene vojvodinje. In veliko pozneje je seveda raje ostajal doma in pisal knjigo, zaradi katere mnogi med nami ostajamo cele tedne doma, da jo beremo.

Ko sem neko sončno poletno popoldne v svojem štirinajstem letu ostal doma, da bi prebral še en roman Johna R. Tunisa, tokrat o baseballu, bi moral vedeti, da sem v resni nevarnosti, da se navežem na knjige in radosti branja. Čeprav bi enako lahko bil zunaj in igral baseball, sem v tistem trenutku raje naprej bral o njem. Očitno so bili to zametki knjižnega molja.

Vendar je trajalo še nekaj časa, preden sem se dokončno ujel. V srednji šoli sem komaj kaj bral, in še to v glavnem knjige o slumih. Po knjigi Irvinga Schulmana *Ameriške pesti*, romanu o mladostniški tolpi v Brooklynu, sem v srednji šoli veliko listal. V njej je bila za dekliške prsi uporabljena – natisnjena črno na belem, in to v tistih srečno moralističnih časih – beseda “joški”. Bral sem še druge knjige s podobno vsebino o barabinih v slumih; eno, ki je imela dejansko naslov *Barabe*, je napisal človek z imenom Harry Grey, in iz nje se po zaslugi norih igrice, ki se jih gre spomin, še vedno spominjam stavka: “S škilastim Hymiejem za volanom je cestna ladja šinila v temo in prevzel me je vznemirljiv občutek moči.”

Čeprav nisem bil nikoli dober študent, me je univerza v Chicagu vendarle naučila, katere knjige so pomembne. Bil pa sem vesel, ko sem zapustil tisti posvečeni kraj, saj sem potem lahko poleg vseh tistih čudovitih knjig bral tudi nekatere samo dobre po svoji izbiri in na svoj nesistematični način. Moj nesistematični način je vključeval nekaj ključnih motivov, med njimi branje z namenom, da bi odkril, kakšno naj bi bilo življenje in kako naj bi ga živeli. "Nadarjenost," je zapisal Henry James, "je samo spretnost, da si hitro pridobiš izkušnje, jih tako rekoč ukradeš." Upal sem, da bom knjigam ukradel veliko izkušenj, in mislim, da mi je nemara uspelo. In potem se, vsaj jaz sem začel tako čutiti, ob branju vsakega velikega pisatelja ali pisateljice pojavi tudi vprašanje, kaj bi si onadva mislila o meni. Branje resne knjige je, kot se izkaže, način, da se ponovno ozreš na svoje življenje z avtorjeve perspektive.

Nikoli nisem dejansko gledal na uro, a rekel bi, da so redki dnevi, ko ne prebijem treh do petih ur ob branju. Poleg umivanja in kuhanja kave je branje prvo, kar zjutraj počnem, in navadno zadnje, kar počnem zvečer. Nekoč sem poskusil preživeti dan brez branja in ugotovil, da je to po težavnosti odrekanja primerljivo z dnevom brez kajenja; in to govorim kot človek, ki je nekoč pokadil dve škatli na dan. Mojim otrokom je iz časa odraščanja z mano kot očetom ostal v spominu tale največkrat slišani stavek: "Takoj pridem, samo da končam tale odstavek." Kadar sem v tujini, pa naj bo mesto še tako eksotično – Atene, Istanbul, Jeruzalem –, si v nekem trenutku neskončno zaželim, da bi ostal ves dan v hotelu in samo bral.

Kadar v rubriki o zasebnem življenju pomembnih ljudi v New York Timesu kdo med svojimi konjički našteje na primer "tenis, potovanja, branje", me to zmerom zabava. Predstava o branju kot konjičku je za človeka, kateremu pomeni skoraj način življenja, komično absurdna. Z malo sreče ne bom nikoli prišel v to rubriko, če pa bom, lahko kot svoje konjičke mirne duše navedem "tenis, potovanja in dihanje". Hilton Kramer, še en nenasiten bralec, je o nekaterih poklicih – v vladi, o direktorjih velikih muzejev in drugih kulturnih ustanov, o rektorjih univerz – večkrat pripomnil, da spadajo med tiste, "ki ti nikoli ne dovolijo, da bi prebral še eno knjigo". Pesnik, pravi ruski pregovor, zmerom goljufa šefa. Za pravega, resnega bralca, pravi pregovor, ki sem si ga izmislil za to priložnost, pa je verjetno boljše, če ni šef.

Ne bi rad, da bi bilo moje branje videti kot mračno, samotno iskanje modrosti, kot oblika psihoterapije z drugimi (in manj

dragimi) pripomočki, naprej, zmerom naprej, napadanje v valovih, s čolni proti toku, delo v temi, moja strast moja naloga ... in še vse drugo. Nasprotno. Moji motivi za branje so zelo mešani, toda čisti užitek je med njimi vedno na visokem mestu. Berem zaradi estetskega užitka. Če kaj, potem sem z leti postal dovolj estetskega snoba, da komaj pripravim oči, da se prebijejo čez strani slabo ali celo dolgočasno napisane knjige. Štejem se za člana družbice Henryja Jamesa, "ki si skupaj oddihujejo, skupaj sedijo v senci drevesa, ob plivkanju v vodnjaku in blišču puščave okrog nas; in za nobeno našo hujšo pregreho ne vem, razen morda te, da malo preveč ocenjujemo ljudi po tem, kaj mislijo o določenem slogu". Poleg ljubezni do sloga upam, da bom v branju našel smeh, vznemirjenje, vpogled, poostreno zavest, in če si upam to izreči, *modrost*; in nazadnje berem v upanju, da bom potem nekaj več vedel o svetu.

Takšni so moji upi. Kaj pa dejansko dobim od tega početja, ob katerem prebijem tri do pet ur na dan? Kakšen je smisel? Svojim študentom razlagam, da sem do zdaj verjetno že pozabil več, kot so oni prebrali; ta pripomba ni mišljena kot bahanje, ampak kot dobesedna resnica in izraz iskrenega obžalovanja. So romani – in to povsem resni –, ki sem jih cele prebral, pa se o njih prav ničesar ne spominjam. Eden takih je *Idiot* Dostojevskega. O tej debeli knjigi vam lahko povem samo to, da je glavni junak človek z imenom knez Miškin, da je epileptik in nekako, pa se ne spominjam, kako, moder v svoji nedolžnosti. Vse drugo je nepopisan list, nada, nič. Pred tridesetimi leti sem prebral *Idiota* – roman, ki se dogaja v Rusiji, ne?

Vsebine mi ne ostanejo prav dolgo v spominu. Ne učim se na pamet dolgih pesniških besedil kot prejšnje generacije. Pač pa iz mnogih knjig, ki jih berem, zavestno pobiram prizore, odlomke, drobce. Pri Eliotovi *Ljubezenski pesmi J. Alfreda Prufrocka* me ne zanima toliko njen končni pomen kot dejstvo, da se mi je toliko vrstic iz te pesmi vtisnilo v spomin za več kot štirideset let. Iz neke zgodbe Isaaca Bashevisa Singerja se spominjam v vetru plapolajočega pramena las ob ušesu nekega študenta ješive; spominjam se mezinca očeta Sergeja iz istoimenske Tolstojeve zgodbe, kako se vrtinči po zraku, potem ko si ga je v boju proti skušnjavam čutnosti odsekal; spominjam se junaka enega izmed romanov Henryja Millerja – enega od *Povratnikov* –, ki med ljubljjenjem stojé v neki veži v Parizu zasliši, kako iz spremljevalkine torbice pade kovanec, in Miller pripovedovalec pripomni: "Zabeležil sem si v možgane, da ga moram potem pobrati"; za *Britanijo in Vatikan med drugo svetovno vojno*

Owna Chadwicka že sumim, da se bom čez dve leti spominjal samo odlomka iz dnevnika britanskega odposlanca v Vatikanu D'Arcyja Osborna, ki je, ko zaradi vojne med Italijo in Anglijo ni mogel zapustiti Vatikana, zapisal: "Med mašo sem prišel do mračnega sklepa, da nisem nič več kot s svinčnikom zabeležena opomba na robu v Knjigi življenja. V osnovnem besedilu me sploh ni."

Branje je zame najboljše vedno takrat, ko pisatelj sestavi besede v tok, v katerega ujame bogati, nepredvidljivi, osupljivi tok življenja. Prispodoba o toku je povzeta po Willi Cather, katere junakinja iz *Škrjančkove pesmi*, operna pevka Thea Kronborg, stoji sredi reke v indijanski deželi in razmišlja: "... kaj je bila kakršna koli umetnost drugega kot tok, nožnica, v katero lahko za trenutek ujameš svetleči se, zmuzljivi element – življenje samo – življenje, ki hiti mimo nas in beži, premočno, da bi ga ustavili, presladko, da bi ga izgubili?"

Ne samo, da sem nejasen glede tega, kaj je osnovno besedilo Knjige življenja, ampak tudi nisem vedno povsem prepričan, kaj so osnovna besedila dejanskih knjig. Sprašujem se, ali me ideje, za katere morda pravijo, da so v književnih delih, ne zanimajo dovolj? Nekateri – in jaz sem med njimi – trdijo, da književnost, kadar ji gre najbolje, tako ali tako plava nad kraljestvom idej.

"Njegov um je bil tako vzvišen, da ga ni mogla oskruniti nobena ideja," je rekel T. S. Eliot o Henryju Jamesu. S to lepo ritmično formulacijo Eliot po mojem noče reči, da James ni bil sposoben razumeti idej ali delovati na njihovem nivoju, ampak da so ga v resnici zanimale druge reči. Jamesa, pravi Eliot, ni zanimalo znanje, zbrano v različnih idejah ali "izmih" književnosti, ampak resnice, ki jih poznata človeško srce in duša, resnice tankočutnosti – zanimalo ga je torej tisto, kar so za umetnika višje resnice.

T. S. Eliot je pri tridesetih letih v pismu prijateljici Mary Hutchinson dopustil, da obstajata dva načina, kako bi morali brati: "1. iz določnega in osebnega zanimanja, kar dela stvar našo, ne glede na to, kaj drugi ljudje mislijo o knjigi, 2. *do neke mere zato*, ker je to nekaj, kar bi človek 'moral prebrati' – vendar si moramo biti povsem na jasnem, da beremo *zaradi tega*." Glede na branje, nadaljuje Eliot, obstajata dve vrsti intelligence: "razumska in senzitivna – prva lahko veliko bere, ker shematizira in teoretizira, druga ne toliko, ker hoče dobiti iz knjige več, kot je mogoče neposredno ubesediti". Potem doda: "Jaz berem zelo malo – in sem prebral veliko manj, kot ljudje mislijo – trenutno berem samo tudorsko dramatiko, tudorsko

poezijo in Gibbona – spet in spet – kadar sploh utegnem brati. Seveda tu ne štejem brez konca knjig, ki jih moram prebrskati zaradi predavanj itd.”

Po besedah Marguerite Yourcenar je na svetu znanje iz treh virov: tisto, ki izhaja iz opazovanja drugih človeških bitij, tisto, ki ga prinese pogled v lastno srce, in znanje, ki izhaja iz knjig. Bi imelo kak smisel razvrščati vsa tri po pomembnosti? Po mojem ne. Če ne opazuješ drugih, spravljaš samega sebe v svetu v nevarnost, če ne opazuješ sebe, zanemarjaš stalno uporabo tistega neimenovanega organa, ki je odgovoren za razmišljanje, če ne bereš, tvegaš, da se pobarbariš – katero koli znanje izpustiš, dobiš človeško bitje, ki mu nekaj manjka.

Za Marcela Prousta nisem prepričan, da bi s tem soglašal. Glede omejitev pri branju je imel zelo trdna stališča. Zdelo se mu je nadvse koristno predvsem za len um, ki v samoti ni sposoben razmišljati, ampak ga mora naoljiti in pognati v tek drug, sposobnejši um. Po mojem je imel Proust svojega za um te vrste. Sam za svojega vem, da je tak; če naj bi se moje misli kdaj vnele, jih moram podrgniti ob misli kakega finejše zrnatega uma, kot je moj.

Po Proustovem mnenju je pravi smisel branja v tem, da nas predrami v duhovno življenje. Nevarno pa postane, kadar skuša branje stopiti na mesto tega duhovnega življenja – kadar, kot je napisal, “resnice ne vidimo več kot ideal, ki ga lahko uresničimo samo s tesno povezavo svojih misli in naporih srca, ampak kot nekaj materialnega, spravljenega med listi knjig kakor med, ki so ga naredili drugi, po čemer nam je treba samo seči na police v knjižnicah in potem v tem pasivno uživati ob popolni sprostitvi telesa in duha”.

Toda ta nevarnost zamenjave inteligence s knjigami se po Proustovem mnenju manjša, ko se inteligenca večja. Ko vemo, da lahko “razvijamo moč svoje senzibilnosti in svojega razuma samo znotraj sebe, v globini svojega duhovnega življenja”, postanejo knjige, kot to imenuje Proust, “najzlahtnejša zabava, tista, ki nas med vsemi najbolj plemeniti, saj le branje in znanje vodita k ‘dobremu obnašanju’ duha”.

Proustove kritične pripombe o omejitvah knjig je najbrž mogoče sprejeti ob temle dodatnem vprašanju: Kako naj se ogenj inteligence razplamti, če ni žerjavice knjig, ki bi ga zanetile? Včasih branje zaneti tudi kaj več kot samo inteligenco.

Vzemimo, na primer, tale prizor: Zelo živčen mlad črnc, ki je šele nedavno prišel iz Misisipija, se pojavi v podružnični knjižnici v mestu Memphis v Tennesseeju. S ponarejenim pismom poprosi

knjižničarja za nekaj knjig H. L. Menckna, avtorja, na čigar ime je naletel tisto jutro v časopisu. (Smo v poznih dvajsetih letih dvajsetega stoletja in ponarejeno pismo je potrebno zato, ker črnecem v Memphisu ni dovoljen vstop v mestno knjižnico.) Po za živce zelo napornem pogovoru mladi črncem, ki se po naključju piše Richard Wright, dobi dve Mencknovi knjigi: ena je *Knjiga predgovorov*. Wright v svoji avtobiografiji *Črni deček* govori o tem, kakšen vtis so ob prvem branju naredile nanj Mencknove knjige:

Ko je tisti večer v moji najeti sobi vroča voda tekla na pločevinko svinjine in fižola, sem odprl *Knjigo predgovorov* in začel brati. Bil sem osupel in šokiran nad slogom – jasnimi stavki, zapisanimi z enim zamahom. Zakaj tako piše? In kako lahko človek tako piše? Predstavljal sem si ga kot pobesnelega demona, ki seka s peresom, ki ga razjeda sovraštvo, ki bi obtožil vsakega Američana, izgnal vse, kar je evropsko ali nemško, ki se posmehuje človeški šibkosti in se roga Bogu in oblasti. Kaj je to? Vstal sem in poskusil doumeti, kakšna resnica se skriva za pomenom besed ... Da, ta človek se bori, bori z besedami. Besede uporablja kot orožje, uporablja jih, kot bi uporabljal kol. So lahko besede orožje? No da, lahko, saj tu so. Potem bi jih mogoče tudi jaz lahko uporabil kot orožje? Ne. To me je prestrašilo. Bral sem naprej in ni me presenetilo, kaj pripoveduje, nisem pa mogel razumeti, kako za vse na svetu je mogoče, da ima kdo pogum to povedati.

Richard Wright nadaljuje:

Naletel sem na veliko besed, katerih pomena nisem poznal, in jih bodisi poiskal v slovarju ali pa, preden sem utegnil to storiti, srečal besedo v kontekstu, ki je pojasnil njen pomen. Ampak kakšen čuden svet je to? Ko sem prebral knjigo do konca, sem bil prepričan, da sem nekako spregledal nekaj strašansko pomembnega v življenju. Nekoč sem poskušal pisati, nekoč sem se predajal čustvom, domišljiji sem puščal prosto pot, toda moja želja po sanjah je že počasi zadušila izkušnja. Zdaj je spet vzniknila in zažejalo me je po knjigah, po novih načinih gledanja in videnja. Tu ni šlo za to, ali verjamem tisto, kar berem, ali ne, ampak za občutenje nečesa novega, za to, da se me je dotaknilo nekaj, zaradi česar je bil svet videti drugačen.

Naj izpostavim besede Richarda Wrighta *želja po knjigah*, za katero pravi, da jo je "zadušila izkušnja". Zagotavljam vam, da

jo včasih – veliko manj nasilno od tistega, kar je moral prestati mladi Richard Wright – življenje zaduši v vsakem izmed nas. In knjige, ta “najzlahtnejša zabava”, jo lahko priključijo nazaj, včasih neposredno, včasih na bolj prikrite načine.

Ker sem se rodil v zelo praktično usmerjeni družini in se tega ne morem niti nočem otresti, se moram vprašati, kaj vse moje branje pomeni. Kam pripelje? Ponovno sprašujem: Kakšen smisel ima, da preživim toliko časa sedé, s knjigo v roki, in berem velikanske množine lepe proze in poezije, katerih večino bom verjetno pozabil?

To isto vprašanje sem postavil tudi svojim študentom. Večji del štirih let, jim rečem, ste brali množico pesmi, iger, romanov – kaj je rezultat vsega tega? Njihovi odgovori sicer niso neinteligentni, so pa nekoliko predvidljivi. Vse to branje jim ostri duha, pravijo; lahko jih sooči s plemenitimi idejami; ob tem izkusijo stvari, ki jih brez knjige verjetno nikoli ne bi (na primer osemnajsto stoletje). Vsi ti odgovori so sicer rahlo puhli, kljub temu pa pravilni. Jaz sem na boljšem od njih, saj od vsega svojega branja vsaj živim. Kaj pa vse njihovo branje, se sestavi v kaj vsaj filozofsko, če že ne komercialno koristnega? Ima vse to, kot se danes nestrpno reče, kak končni rezultat? Tu, pri iskanju tega odgovora, se jim zatakne. Prepričan sem, da ga pri dvajsetih ali enaindvajsetih tudi jaz ne bi vedel, zdaj pa bi rad vsaj poskusil.

Precejšen delež branja leposlovne vrste se po mojem sedanjem prepričanju posveča – ali bi se vsaj moral posvečati – tistemu, čemur pravim “literarni pogled”. Ta pogled, o katerem ne uči nobena posebna knjiga ali avtor ali celo skupina avtorjev, nam vceplja iz izkušnje izhajajočo skepso, ki se najprej pokaže v nezaupanju do splošnih idej. “Brž ko ustvariš koncept,” pravi Ortega, “resnica odide iz sobe.” (Upam, da bo kdo napisal na rob tega eseja: Le tako naprej, Ortega!) Literarni pogled je nezaupljiv do splošnih idej in predvsem do sistemov idej. Uči nas, kakor svetuje Henry James, da ne smemo “nikoli reči, da kar koli vemo o človeškem srcu”. Uči nas držati s Čehovom, ki se ni opredeljeval za nobeno stran in noben razred, ampak je napisal: “Verjamem v posameznike, rešitev vidim v ločenih osebnostih, raztresenih tu in tam po Rusiji; naj bodo intelektualci ali kmetje, so naša moč, čeprav jih je malo.”

Najbolj zapleten nauk, ki ga uči literarni pogled – in to seveda ni nauk, ki bi bil dostopen vsem; ko ga usvojiš, ga je celo težko obdržati v glavi –, je ta, da je treba pustiti umu, naj pomaga srcu. Obsežno branje uči o bogastvu, kompleksnosti, skrivnosti življenja. V širšem in bolj daljnoročnem pogledu je v

književnosti, o tem sem se prepričal, nekaj globoko apolitičnega – nekaj, kar je nad politiko, ne glede na to, kaj mislijo feministični, marksistični in drugi spolitizirani literarni kritiki. Če je ob koncu dolgega življenja bralca glavno sporočilo, ki ste ga odnesli, to, da se ženskam klavrno godi ali da je kapitalizem zanič ali da se je treba brigati predvsem za žrtve, potem bi rekel, da ste očitno nekaj bistvenega spregledali. Škoda, saj najbrž ni časa, da bi se še enkrat lotili branja vseh 5000 ali koliko knjig svojega življenja.

Kdor je bral z ljubeznijo in spoštovanjem, razume, da je tisto širše sporočilo za vsemi knjigami, velikimi in dobrimi in celo nekaterimi ne tako dobrimi, kot bi lahko bile, tole: gojite svojo senzibilnost, da boste lahko zaupali svojemu srcu. Očarljivo ironična posledica obsežnega branja je, vsaj meni se je tako pokazalo, nezaupanje do velikega dela lastne izobrazbe. Žal je edini način, da do tega prideš, ta, da se najprej izobraziš, tako kot je edini način, kako lahko pošteno preziraš uspeh, ta, da ga najprej dosežeš.

Naj se vrnem in dam skoraj čisto zadnjo besedo Marcelu Proustu, ki je zapisal:

Naš um ni najobčutljivejši, najmočnejši, najprimernejši instrument za razkrivanje resnice. Življenje je tisto, ki nam prav po malem, od primera do primera, pokaže, da stvari, ki so najpomembnejše našemu srcu ali umu, ne spoznamo s sklepanjem, ampak po drugih poteh. In ko um spozna njihovo premoč, jim z utemeljenimi razlogi prepusti vodilno vlogo in privoli, da postane njihov sodelavec in služabnik.

To spoznanje se mi zdi neverjetno tankočutno, neskončno pronicljivo, zelo modro. Nanj sem naletel, morda vas to ne bo presenetilo, v knjigi.

Prevedla Maja Kraigher